

LEVEND ERFGOED

GEMEENTE HOUTEN
9-10 SEPTEMBER
2023

Open Monumentendag zal worden geopend op zaterdag 9 sept. om 10.00 uur bij wagenmakerij Verweij op het Oude Dorp in Houten door wethouder Wouter van den Berg

Inhoud

Voorwoord	3
Thema Levend erfgoed	5
Programma 2023	7
Overzichtskaart	8
Kasteel Heemstede	13
Oud Wulven, het Koetshuis en Oudwulverbroek	14
Wagenmakerij familie Verwey	15
Hervormde kerk/Pleinkerk en Romeinse Villa	16
Rooms katholieke kerk met Gregoriaanse gezangen	18
Archeologische rijkdom in Oude Station	19
Rooms Katholieke kerk van 't Goy	20
Smederij Harry Kuiper	21
Het Rechthuis 't Goy	22
Landgoed Wickenburgh	23
Kersentuin en Mussertpalen	24
Rooms Katholieke H.Michaëlkerk van Schalkwijk met kapel	26
Nederlands-hervormde kerk en toren Schalkwijk	27
Kasteeltuin van Jonkheer Ram	28
Museum Dijkmagazijn De Heul	29
Fort Honswijk	30
Nederlands-hervormde kerk van Tull en 't Waal	33
Colofon	34

Voorwoord

Het is weer Open Monumentendag, voor mij een jaarlijks hoogtepunt! Dit jaar bestaat het UNESCO-verdrag voor de Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed twintig jaar. Daarom worden de Open Monumentendagen gekoppeld aan het thema 'Levend erfgoed'.

Immaterieel cultureel erfgoed zijn de gewoontes, kennis en praktijken die mensen hebben meegekregen en graag willen doorgeven aan toekomstige generaties. Daarom veranderen ze ook met ons mee. Ze geven uiting aan onze identiteit. Het kan bijvoorbeeld gaan om uitingen die met vertellen en taalgebruik te maken hebben, met muziek, rituelen, feesten of gebruiken, met sport en spel, of met eten en drinken. Maar het kunnen ook de vaardigheden van vakmensen zijn die weten hoe ze dingen kunnen maken.

Het gaat om kennis, tradities en gebruiken die van generatie op generatie worden doorgegeven. Bijvoorbeeld de traditie om kerstkaarten te versturen, of beschuit met muisjes te eten bij de geboorte van een baby. Een traditie kan een lange geschiedenis kennen of recent gestart zijn.

Immaterieel erfgoed is van iedereen en van alle tijden. Het zit ook overal: in de verscheidenheid aan mensen, culturele tradities, geloven en praktijken die onze samenleving rijk is. Je groeit er mee op of je kiest er op een gegeven moment bewust voor. Tradities, kennis en kunde zijn creatieve manieren om met de wereld en het (samen) leven om te gaan. Om te tonen wie je bent en waar je voor staat. Om je uit te drukken, als groep of als persoon. Om te verbinden en te verrijken.

Met de Open Monumentendag geven we door wat we van waarde vinden. Om onze geschiedenis levend te maken en te houden. Daarom geven we ook immaterieel erfgoed door. Een hele mooie Open Monumentendag gewenst.

Wouter van den Berg – Wethouder van de gemeente Houten

Levend erfgoed

Het landelijke thema voor het Open Monumentenweekend in 2023 is “levend erfgoed”. Levend erfgoed staat voor culturele gebruiken, tradities en ambachtelijke vaardigheden die mensen zich, soms al in het verre verleden, eigen hebben gemaakt en een speciale plaats hebben ingenomen in onze samenleving. Doordat het soms al van generatie op generatie is overgegaan, wordt het gezien als een vorm van erfgoed: het immateriële erfgoed. Steeds meer groeit het besef dat het ook voor toekomstige generaties belangrijk kan zijn om dit immateriële erfgoed in stand te houden.

Tijdens de Open Monumentendagen in het tweede weekend van september krijgt deze bijzondere erfgoedvorm een speciale plaats in het programma. Als lokale initiatiefgroep OMD-2023 haken wij hier ook bij aan. Wij hebben het plan opgevat om bij de monumenten, die tijdens dit weekend in onze gemeente worden opengesteld, een activiteit te laten plaatsvinden die betekenis heeft (gehad) voor het gebruik van het betreffende monument. Met deze activiteit willen we het monument meer tot leven brengen en meer laten spreken.

Dit zal het weekend nog interessanter maken om te bezoeken, omdat naast het bezichtigen van het monument zelf, ook kan worden genoten van een activiteit met een oorsprong in het (verre) verleden.

Oude ambachten, gebruiken en tradities in onze omgeving die weliswaar niet officieel staan geregistreerd als immaterieel erfgoed, maar die er wel naar neigen zijn bijvoorbeeld:

- **Ambachtelijke beroepen**
 - wagen- en rijtuigen maken/restaureren (Oude Dorp in Houten)
 - ijzer smeden en/of beslaan van paarden;
 - appels plukken/ kersen heuen;
 - fotograferen met collodium;
 - landbewerking (met de hand grasmaaien)/ tuinieren
 - schilderen
- **Oude gebruiken**
 - wafels bakken op oude wafelijzers en volgens oud Schalkwijks recept;
 - kaasmaken
- **Tradities in Houten**
 - Dorpedag
 - wielertour van Schalkwijk
 - afvuren van kanonnen op de forten

Veel van deze bijzondere activiteiten hebben we proberen te koppelen aan het materieel erfgoed dat dit weekend wordt opengesteld.

Het programma van Open Monumentenweekend is over twee dagen verdeeld en wordt gehouden van 10.00 uur tot 16.00 uur, tenzij anders vermeld. In het programma op de volgende pagina staat een overzicht van de locaties met adresgegevens en de openstelling. Aan de hand van de bijgevoegde kaart kunt u een selectie maken van de locaties die u wilt bezoeken en zelf een mooie fietsroute samenstellen. Bedenk hierbij wel dat deelname volledig voor eigen risico is. Zeker voor het beklimmen van de kerktorens is het oppassen geblazen!

Dit jaar besteden we ook aandacht aan het fenomeen van grensafbakening. Een eeuwenoude neiging van de mens om grenzen te markeren: grenzen waarbinnen rechten en/of plichten gelden ten aanzien van eigendom, beheer en onderhoud. In het verre verleden werden hiervoor vaak eenvoudige middelen gebruikt. Ging het om een fysieke afbakening ter bescherming van een eigendomssituatie, dan werden soms sloten gegraven, grachten aangelegd, dammen opgeworpen, muren gebouwd, of heggen en hekken geplaatst. Was een fysieke afbakening niet persé noodzakelijk dan ging men over tot het markeren van vaste punten, waartussen lijnen gedacht moesten worden. Voor het markeren van die punten werden bepaalde soorten grenspalen geplaatst. Grenspalen zijn in Nederland in diverse soorten en maten geplaatst, vaak met bepaalde herkenningstekens erop van de eigenaar, c.q. de rechthebbende. Ze zijn in de loop van de tijd ook aan verandering onderhevig geweest, onder andere door de komst van nieuwe materialen. Binnen de gemeente Houten zijn al sinds enkele jaren twee grenspalenroutes in een speciale gids uitgewerkt. De gids en de routes zijn voor dit Open Monumentenweekend geactualiseerd en opnieuw uitgegeven voor een mooie fietsroute op een later moment.

De Open Monumentendagen worden officieel geopend op zaterdag 9 september om 10.00 uur bij wagenmakerij Verweij op het Oude Dorp in Houten.

*Johan van der Gun, initiatiefnemer OMD
met medewerking van Adrie de Mol en Herman Steenman*

Programma Levend erfgoed 10.00 - 16.00 uur

zaterdag 9 september

zondag 10 september

zaterdag en zondag 9 en 10 september

Afwijkende of specifieke tijden voor rondleidingen staan onderstaand expliciet aangegeven!

Kasteel Heemstede en Kasteeltuinen - Heemsteedseweg 26

De tuinman van het kasteel vertelt om 11.00 uur, 13.00 uur en om 15.00 uur over de reconstructie van de prachtige kasteeltuinen en geeft op onderdelen een ambachtelijke demonstratie van zijn werk. De benedenverdieping van het 17e-eeuwse kasteel zelf (in classicistische stijl) is ook opengesteld voor korte rondleidingen. Op het buitenterrein zien we de deels herstellende tuinmuren, een herbouwde orangerie, koetshuizen en een mooie oprijlaan.

Oud Wulven, het Koetshuis en Oudwulverbroek - Oud Wulfseweg 12 en 17

Het witgepleisterde eenlaags woonhuis is van oorsprong een 18e-eeuwse koetshuis met koetsierswoning bij het buiten Oud Wulven. Het naastgelegen Jeanette-oord dateert al uit ca. 1635 en is een blok gepleisterde herenhuys. Beide gebouwen hebben een zeer rijke historie. Om 11.00 uur, 13.00 uur en 15.00 uur zal door een gids een toelichting worden gegeven op de geschiedenis van deze gebouwen, o.a. aan de hand van foto's, een maquette en informatieborden.

Boerderij 'Oudwulverbroek', een witgepleisterde dwarshuisboerderij, dateert gedeeltelijk nog uit de 16e eeuw. De boerderij is toegankelijk vanaf 12.00 uur. U kunt dan de monumentale gewelfkelder en opkamer bewonderen evenals een prachtige oude maquette.

Wagenmakerij familie Verwey - Herenweg 1

Het beroep van wagenmaker mag terecht worden aangemerkt als immaterieel erfgoed. En als het dan gaat om vijf generaties wagenmakers Verweij, die al sinds 1824 het beroep van wagenmaker op het Oude Dorp uitoefenen is het helemaal bijzonder. Tijdens deze dag ziet u een mooie expositie en demonstratie van het ambachtelijke werk van de wagenmaker.

Hervormde kerk/Pleinkerk en Romeinse Villa - Lobbendijk 1

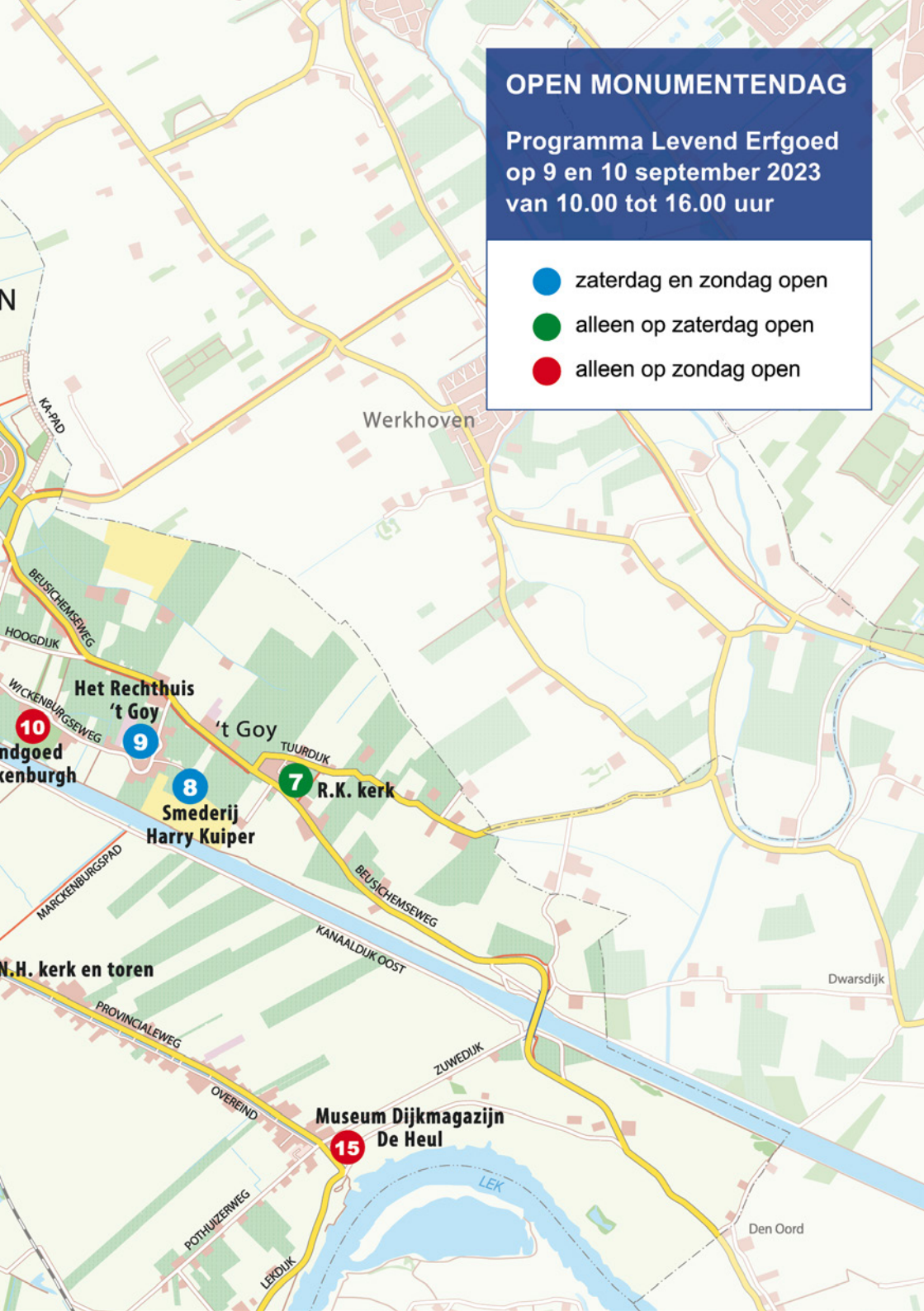
Houten is een van de eerste dorpen in de Kromme Rijnstreek met een kerk. Met

OPEN MONUMENTENDAG

Programma Levend Erfgoed
op 9 en 10 september 2023
van 10.00 tot 16.00 uur

- zaterdag en zondag open
- alleen op zaterdag open
- alleen op zondag open

10
ndgoed
enburgh

N.H. kerk en toren

15
Museum Dijkmagazijn
De Heul

Werkhoven

Dwarsdijk

Den Oord

de bouw ervan is vermoedelijk in 1830 gestart. In latere tijd zijn op dezelfde plek andere kerken gebouwd. De vorm van de huidige kerk dateert 1678 en de toren, naar voorbeeld Utrechtse Domtoren, uit 1535. De toren is onder begeleiding in groepjes te beklimmen. In afwachting daarop kun je genieten van het orgelspel, kun je mogelijk de trap op naar de orgelruimte, of maak je een uitstapje naar buiten voor een uitleg aan de hand van tekeningen over de Romeinse Villa die tegenover de kerktoeren heeft gestaan.

5

Rooms katholieke kerk met Gregoriaanse gezangen - Loerikseweg 12

Muziek maken en zingen zijn door de mens al eeuwenlang gevierde activiteiten. In deze neogotische kerk uit 1885 klinkt de hele middag prachtige orgelmuziek met daar tussendoor om 14.00 uur en 15.00 uur de Utrechtse Vrouwenschola met Gregoriaanse gezangen. Vanaf 13.00 uur zijn de kerk met glas-in-loodramen, verbindingsgang naar de pastorie, dagkapel én gerestaureerde kerktoeren, na het beklimmen ervan, te bewonderen. Gidsen geven u graag uitleg over de kerk en haar rijke historie.

6

Archeologische rijkdom in Oude Station - Stationserf 99

De bodem van Houten en omgeving bevat een schat aan informatie en overblijfselen uit de oudheid, zoals Bronstijd, Romeinse tijd en Middeleeuwen. Bij opgravingen vrijgekomen vondsten zijn door de archeologie werkgroep 'Leen de Keijzer' zorgvuldig gedocumenteerd en ondergebracht op de zolder van het Oude Station in Houten. Er zijn exposities over de *"Bronstijd-opgraving"* en *"Kastelen, kruiken en kloostermoppen: Houten in de Middeleeuwen"*.

7

Rooms Katholieke kerk van 't Goy - Beusichemseweg 104

In de kerk, die een kopie is van het kerkje in Blauwkapel, worden verhalen verteld over historische gebeurtenissen, deels aan de hand van een mooie expositie. Het betreft een mooie en sfeervolle kerk dat het meer dan waard is om gezien te worden. Op de begraafplaats vindt u direct naast de ingang nog een 13e-eeuwse altaarsteen.

8

Smederij Harry Kuiper - Groenedijkje, 't Goy

Een smid was vroeger onmisbaar voor de boeren, want hij maakte voor hen al het benodigde gereedschap zoals ploegen, schoppen, harken en schoffels. Voor veel andere ambachtslieden gold min of meer hetzelfde en natuurlijk voor het leger, want hoe kwamen we anders aan wapens en een goede wapenuitrusting. Harry Kuiper vertelt graag over dit oude ambacht en de smederijactiviteiten als een vorm van immaterieel erfgoed.

9

Het Rechthuis 't Goy - Wickenburghseweg 68

Bij rechthuis denken we al snel aan een rechtbank of een andere instantie die bevoegd is om rechtszaken te behandelen. Voor het Rechthuis 't Goy geldt dat in de 18de eeuw de opkamer van deze voormalige boerderij dienst deed als herberg waar het gerechtscollege van Houten en 't Goy vergaderde als er (recht)zaken moesten worden besproken met betrekking tot 't Goy. Tijdens deze dagen is hier een echte schandpaal opgesteld voor een mooie foto, of voor als je 'voor paal wilt staan'. Een rondleiding door het huis is een aanrader.

10

Landgoed Wickenburgh - Wickenburgseweg 15-17

Op dit eeuwenoude landgoed, omgeven door bos en vijver staat een statig landhuis met als blikvanger een laatmiddeleeuwse duiventoren. Het landgoed is opengesteld voor bezoek met rondleidingen door het huis en de tuin met verhalen over de geschiedenis van het landgoed. Er worden stukken uit het archief getoond, die de rijke geschiedenis illustreren en er is een aantal archeologische vondsten te zien. Op het landgoed staat het atelier van Marijn te Kolsté, het Creativiteitslab. Hier kunt u tussen 12.00 uur en 16.00 uur kennismaken met verschillende ambachten: steenhouwen, hakken in hout en kleivormen maken. U kunt deze dag tegen een kleine vergoeding voor materialen zelf iets uitproberen in steen of klei.

11

Kersentuin en Mussertpalen - Trip 2

De boomgaard van "Eethuis Ster in de Kersentuin" is onderdeel van het agrarisch erfgoed bestaande uit hoogstambomen met 12 soorten kersen. Nu geen kersentijd, maar wel tijd om de karakteristieke provinciegrenspalen langs de Trip te bewonderen en als u zin hebt om één ervan beter in het zicht te brengen.

12

Rooms Katholieke H.Michaëlkerk van Schalkwijk met kapel - Jonk-

heer Ramweg 18. De monumentale neogotische katholieke kerk van Schalkwijk, met als bijnaam 'Kathedraal van het Sticht', mag en moet zelfs gezien worden. Een gids vertelt u over de rijke historie van het gebouw, er is een korte film over de laatste restauratie en er wordt met tussenpozen op het beroemde Bätzorgel gespeeld. Ook kunt u een bezoek brengen aan de prachtige grafkapel uit 1864 op het kerkhof: uniek in zijn soort.

13

Nederlands-hervormde kerk en toren Schalkwijk - Brink 10

In de kerk voelt en proeft u de rijke geschiedenis van dit gebouw vanaf zijn ontstaan tijdens de ontginning van Schalkwijk tot nu toe. Naast de restanten van de verschillende historische verbouwingen ziet u nog elementen in de kerk uit het verre verleden, mogelijk aangevuld met een expositie van voorwerpen of tradities uit vervlogen tijd.

14**Kasteeltuin van Jonkheer Ram** - Tetwijkseweg

U bezoekt hier de in 2008 gereconstrueerde tuin op het terrein van een voormalige ridderhofstad (omstreeks 1635). U hoort prachtige verhalen over de geschiedenis van het kasteel(terrein). U kunt over de gemaaide fundamenten van de voormalige Ridderhofstad Schalkwijk wandelen met een hand-out, welke u meer vertelt over de verschillende plekken van de voormalige bebouwing. U ziet beeldend kunstenaar Willy Kruijssen aan het werk op het voormalig kasteelterrein, waar de Ridderhofstad heeft gestaan, en wilt misschien ook zelf aan de slag met het maken van een vrije impressie van het landschap of het kasteel. Niet uit te sluiten is dat Jonkheer Adriaen Ram 'in hoogst eigen persoon' langskomt om u tips te geven bij uw werk.

15**Museum Dijkmagazijn De Heul** - Provincialeweg 70

Het dijkmagazijn met dienstwoning, tevens waakhuis, vormt een uniek ensemble door de combinatie met Dijkhuis, 'banpaal' (grenspaal) en peilschaalhuisje in de uiterwaard. Het museum toont u de verhalen over o.a. de geschiedenis van Schalkwijk en Tull en 't Waal. Tijdens Open Monumentendag is het museum geopend en willen de beheerders u graag vertellen over de exposities van dat moment en over de ontwikkelingsgeschiedenis van de dorpen en hun bewoners.

Eén van de exposities gaat over de Boerendagen die in het verleden zijn gehouden in Schalkwijk en Houten. Je kunt die dagen opnieuw beleven aan de hand van veel foto's, films en advertenties van plaatselijke leveranciers aan de landbouw en er zijn voorwerpen van het boerenleven.

16**Fort Honswijk** - Lekdijk 58

Als "wachters aan de Lek" vormde Fort Honswijk, samen met Fort Everdingen, de kern van de verdediging van de 'toegangspoort' naar het westen. Het is het oudste en grootste torenfort in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het is de afgelopen jaren gerestaureerd en verduurzaamd, terwijl een nieuwe ondernemer, Nachtfort, dit jaar is gestart met de exploitatie. Er is een demonstratie van de oudste methode van fotograferen: de collodiumfotografie. Hierbij zullen enkele foto's worden genomen van een kenmerkende en karakteristieke situatie. Er is een expositie over de Tweede Wereldoorlog en een film over muurschilderingen. Ook zijn er korte rondleidingen door de karakteristieke gebouwen. Op zondag staat om 11.00 uur een interactieve en theatrale workshop van Erfgoedparade op het programma.

17**Nederlands-hervormde kerk van Tull en 't Waal** - Waalseweg 71

Oorspronkelijk klein gotisch zaalkerkje uit de 14e eeuw, op een terp gebouwd. De kerk, waarvan de toren in 2021 is gerestaureerd, heeft een belangrijke sociale functie in het dorp. Geniet als u een bezoek brengt van het orgelspel van de organist.

De verhalen achter ... levend erfgoed

Een bijzondere relatie tussen materieel en immaterieel erfgoed

1

Kasteel Heemstede en de tuinman van Heemstede

OUDE HEEMSTEDE was de voorloper van het nog bestaande kasteel Heemstede. Het lag aan de Jutphase kant van het kanaal. Het oude Heemstede was een ridderhofstad in de vorm van een woontoren en werd waarschijnlijk gebouwd tussen 1392 en 1404. Er is een tekening van Roeland Roghman uit 1646 van het reeds vervallen Heemstede bekend. De ruïne is in de 2e helft van de 17e eeuw gesloopt.

Het nieuwe HEEMSTEDE is een zeventiende-eeuwse variant op de kastelen zoals die in de Middeleeuwen veel in het Utrechtse werden gebouwd. In 1645 werd in opdracht van Maria van Winssen en Hendrik Pieck het nieuwe Heemstede als buitenhuis gebouwd in classicistische stijl. Tussen 1645 en 1680 werd een grote tuin aangelegd die tussen 1680 – 1695 door de nieuwe eigenaar Diederick van Velt-huysen uitgebreid werd en verfraaid in Frans classicistische stijl o.l.v. de Fransman Daniël Marot. Tevens nam hij de inrichting onder handen.

In de 18e maar vooral in de 19e eeuw werd de tuin omgezet in boomgaard en landbouwgrond. Het huis bleef tot 10-01-1987 bestaan, want op die dag brandde het grotendeels af!

In 2002 is het geheel herbouwde kasteel heropend en kwam er een sterrenrestaurant in het souterrain: een nieuw gebruik voor een historisch gebouw. In 2000 deed AWG Leen de Keijzer er een archeologisch onderzoek. Daarbij zijn veel voorwerpen gevonden en tevens delen van de beroemde tuin o.a. de windroos van de fontein. Tijdens Open Monumentendag is deze prachtige tuin te bewonderen met drie rondleidingen op deze dag door de zeer gepassioneerde tuinman van het landgoed. Hij wil u daarbij graag het ambachtelijke tuinieren laten zien, zoals ook heden ten dage nog wordt gedaan.

Tussendoor zijn er rondleidingen in groepjes van beperkte omvang op de begane grond van het kasteel.

2

Koetshuis Oud Wulven en Oudwulverbroek

Het witgepleisterde vierkante eenlaags woonhuis onder pannen mansarde dak is van oorsprong een 18e-eeuwse koetshuis met koetsierswoning bij het 'Buiten Oud Wulven'. De voorgevel heeft een toegangsdeur met bovenlicht en een drietal zesruits schuifvensters. In 1919 is het stalgedeelte verbouwd tot wasserij en keuken. Het naastgelegen Jeanette-oord dateert al uit ca. 1635 en is een blok gepleisterde herenhuys. In eerste opzet was het een monumentale hereboerderij met klokgevels die deel uitmaakte van de buitenplaats Oud Wulven. Beide gebouwen hebben een zeer rijke historie.

In het Koetshuis van Oud Wulven is een maquette te zien van hoe kasteel Oud Wulven (1634) er uit heeft gezien. Maquettes werden in het verleden vaak door architecten gebouwd om hun ontwerp te verduidelijken. Tegenwoordig zie je veel maquettes van gebouwen die nu niet meer bestaan, maar waarmee men de geschiedenis van zo'n gebouw tastbaar en beleefbaar wil maken.

In 1772 wordt het huis oud-Wulven beschreven als "een fraai gebouw, met een kopeltorentje erneven, dat op een met groen bewasschen bergje staat". Dat

zien we duidelijk terug in de maquette. Er is een gids aanwezig die vertelt over de geschiedenis van Oud Wulven, dat in 1957 geheel is gesloopt, over het koetshuis en het naastgelegen Jeanette-oord, dat vroeger dienst deed als gebouw waar recht werd gesproken.

Tegenover het Koetshuis vinden we de versterkte boerderij 'Oudwulverbroek'. Het is een monumentale witgepleisterde dwarshuisboerderij, die gedeeltelijk nog dateert uit de 16e eeuw. Ook hiervan is een maquette en plaatmateriaal te zien. Over de geschiedenis van deze boerderij, die haar naam te danken heeft aan de ontginningseenheid Oudwulverbroek, met als bijzondere details de keldergewelven en de opkamer, valt veel te vertellen. Bij een bezoek wordt u bijzonder gastvrij ontvangen en valt er in de tuin ook nog het een en ander te genieten.

3

Wagenmakerij en het beroep van wagenmaker (Oude Dorp Houten)

Een wagenmaker (ook wel stelmaker of radmaker) is een persoon die in vroegere tijd houten karren en wagens maakte en repareerde, evenals onderdelen daarvoor, zoals wielen en askasten.

Hoewel er wagenmakers waren die comfortabele koetsen maakten, waren de meesten van hen voor- namelijk werkzaam voor

boerenbedrijven. De grootste vraag in vroegere tijd was naar meerwielige karren en wagens, maar hun assortiment omvatte ook kruiwagens, eggen, ploegen, beerkisten en verschillende soorten molens. Voor ambachtslieden maakte de wagenmaker bakkerswagens met soms de mogelijkheid een hond in te spannen, de zogenaamde hondenkar en stootwagens voor timmerlieden of metselaars. Maar ook bierwagens ingericht voor het vervoer van biervaten of een mallejan voor het vervoer van bomen.

Wagenmaker was een beroep dat doorgaans van vader op zoon overging. De opleiding startte meestal op 14-jarige leeftijd. Een wagenmakersopleiding duurde zes tot tien jaar al naargelang de handigheid en het inzicht van de leerling.

Het meeste vakmanschap was vereist bij het maken van het houten wiel. Voor de spaken van de wielen werd rechtdradig hout uitgezocht waaruit de spaken gekloofd werden. Om ervoor te zorgen dat de spaken strak in de wielen zouden zitten en niet zouden rammelen was het belangrijk dat het hout zeer droog was. Daarom werden de spaken enkele jaren te drogen gelegd voor ze verder afgewerkt en toegepast werden. Het afwerken gebeurde met een snijmes. De spaken kregen een ovale doorsnee met aan het ene eind een ronde pen met een gleufje, waarin na bevestiging in de velg een spie geslagen kon worden. Het andere eind kreeg een platte pen. Het aantal spaken per wiel kon variëren; veelal waren het er twaalf.

Het middendeel van het wiel, de dom, werd gedraaid. Daartoe gebruikte men een groot draaiwiel dat door enkele helpers in beweging gebracht werd en dat via een drijfriem in verbinding stond met een draaibank.

Om het maken van een wiel of een ander houten voorwerp met eigen ogen te zien, opent de firma Verweij op Open Monumentendag haar deuren. Hierbij zal zeker ook uitleg worden gegeven over het maken van rijtuigen, want dat is waar het nu voornamelijk om draait. Ook valt een serie foto's uit vroegere tijd te bewonderen. Verweij is een echt familiebedrijf, dat ook van vader op zoon is overgegaan en altijd gevestigd is geweest op het karakteristieke pand op het Oude Dorp.

4

Nederlands-hervormde kerk en toren aan het Plein

De eerste steen van de huidige toren wordt gelegd op 30 augustus 1535 en pas 28 jaar later is de 47 meter hoge toren klaar. De luidklok van de kerktoeren werd in 1563 ingezegend. Niet lang na de oplevering trekt de Reformatie door Nederland en wordt de kerk van Houten eigendom van de gereformeerden. De kerk blijft van de beeldenstorm gespaard, maar in 1674 treft noodweer ook onze regio. De torenspits van de kerk wordt daarbij vernield en stort door het dak van het gebouw. De kerk is letterlijk een puinhoop. In 1678 wordt de kerk gerepareerd en krijgt haar huidige vorm. In de kerk zijn

tot op de dag van vandaag nog de banken te zien van de toenmalige adel. In de kerk is ook een grafmonument van de heer van Heemstede, Diederik van Veldhuijzen, en een middeleeuwse doopvont.

In 1798 worden alle kerktorens in Nederland eigendom van de burgerlijke gemeenten. Op dat moment zouden volgens de wet de katholieken uit Houten aanspraak op de kerk kunnen maken, omdat zij in de meerderheid waren. Maar de predikant was dermate standvastig, dat de katholieken van hun recht afzagen. Die trokken vervolgens in een nieuwe kerk aan de Loerikseweg, hetgeen in die jaren een omgebouwde boerderij was.

In de jaren 1811 tot en met 1813 staat er een "optische" telegraaf op de kerktoren van het plein. Rond 1992 is de kerk gerestaureerd. Als u de kerk betreedt hoort u orgelmuziek en bij het orgel kunt u de trap naar de orgelruimte. De kerktoren is in kleine groepjes te bezichtigen.

Voor de kerktoren zijn bij opgravingen in 1957 sporen ontdekt van een **Romeinse villa**. Uit studies is gebleken dat dit terrein al vanaf de midden-IJzertijd bewoond was.

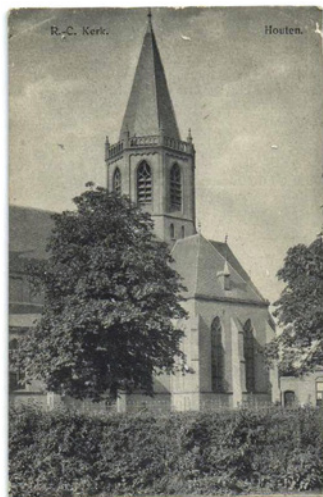
In de Romeinse tijd hebben hier drie opeenvolgende gebouwen gestaan: de eerste tussen 50 en 75 na Chr. in de vorm van een houten boerderij en de tweede tussen ongeveer 110 en 120 na Chr. ook in de vorm van een houten boerderij. Het derde gebouw werd tussen 150 en 175 na Chr. in steen opgetrokken. De fundamenteën van het stenen gebouw bestonden uit Grauwackeschiefer, een steensoort die voorkomt in de Ardennen en de Eifel, met daarop een tufstenen opbouw. De boerderij mat ongeveer 25 bij 4 meter, maar was misschien nog langer. De archeologen konden dit vanwege de omliggende bebouwing niet verder onderzoeken. Wel zijn er veel hypothesen over de vorm van dit gebouw en mogelijk andere naastliggende gebouwen uit die periode.

Mocht u niet direct de kerktoren kunnen beklimmen vanwege wachttijden, dan is het zeker de moeite waard om eerst even naar buiten te gaan en te luisteren naar de gids en zijn verhalen over deze eerste bebouwing pal onder de dorpskern van het Oude Dorp.

5

Gregoriaans gezang in de Rooms-katholieke kerk van Houten

Van oudsher is de mens bezig met muziek en zang. Zingen bevordert de onderlinge samenhang. Muziek en zang spelen ook een grote rol in het kerkelijke leven. Kerk en zang horen als het ware bij elkaar, zo ook op Open Monumentendag.

Het Gregoriaans is de oudste muziek van Europa en is nog steeds een levende traditie. Het zijn eenstemmige Latijnse gezangen uit de katholieke eredienst. Uit de talloze psalmen en liederen die in omloop waren, werd onder keizer Karel de Grote één standaardliturgie gedicteerd, voorzien van vaste melodieën. De legende wil dat paus Gregorius I (±600 na Chr.) die melodieën heeft opgeschreven, nadat ze hem waren gedicteerd door de Heilige Geest in de vorm van een duif. Het Gregoriaans is nog steeds in gebruik in de katholieke kerk. De wisselende gezangen worden a capella gezongen, terwijl de vaste gezangen doorgaans met orgel worden begeleid. Hierdoor kunnen kerkgangers meezingen voor zover zij met deze gezangen bekend zijn. Dat zou bijvoorbeeld kunnen bij een optreden van **De Utrechtse Vrouwen-schola**. Deze groep bestaat uit zeven vrouwen en hun repertoire bestaat voornamelijk uit Gregoriaans. De Schola zingt in missen en getijdendiensten, op concerten en tijdens studiedagen, festivals en workshops. Het koor is niet kerkelijk gebonden en zal op Open Monumentendag tweemaal een optreden verzorgen.

De Room-Katholieke kerk zelf (gebouwd in 1885, en ontworpen door Alfred Tepe) heeft een rijke historie. Vrijwilligers zijn graag bereid u hierover alles te vertellen. Zij zullen u daarbij zeker wijzen op de prachtige glas-in-loodramen in de verbindingsgang naar de pastorie en de dagkapel. Ook de kerktoren is in kleine groepjes te beklimmen. Vanaf de toren, die in 2017 is gerestaureerd en aangepast aan de

veiligheidseisen van deze tijd, heeft u een mooi uitzicht over Houten en een deel van de provincie. Geniet voordat u de kerk verlaat van het orgelspel van de organist.

6

Archeologische rijkdom op de archeologiezolder van in Het Oude Station

De bewoning van Houten kent een zeer lange geschiedenis. Sporen in en vondsten uit de bodem getuigen daarvan. Op grond daarvan is bekend, dat hier al zo'n 4000 jaar terug mensen leefden en dat de menselijke bewoning een meer permanent karakter kreeg in de IJzertijd (ca 650-15 v. Chr.). Uit deze periode en de perioden daarna zoals de Romeinse Tijd en de Middeleeuwen zijn in onze gemeente vindplaatsen bekend van menselijke activiteiten.

In Houten zijn 18 archeologische rijksmonumenten aanwezig en meer dan 140 terreinen met een archeologische waarde. In de wijde omgeving van Houten zijn veel archeologische vondsten gedaan mede doordat de gemeente Houten grenst aan de Romeinse noordgrens de zgn. Limes en die behoort tot het Wereld Erfgoed.

In het Oude Station van Houten, dat in 1867 werd gebouwd aan de Stationslaan in Houten (nu Stationserf) en op 1 november 1868 werd geopend, heeft momenteel de Archeologische Werkgroep “Leen de Keijzer” op de zolder haar onderkomen en beneden huist sinds 2020 een kantoor van PAS.

Er is een expositie met als titel “Kastelen, Kruiken en Kloostermoppen: de gemeente Houten in de middeleeuwen”. Tevens is er een kleine expositie over de Bronstijd-opgraving van 2020 in Houten aan het Raaigras. Daarnaast zijn er altijd vondsten uit de tijd van de Romeinen te bewonderen en een prachtige maquette van het Romeinse Fort Fectio. Laat u “kijken” met de Romein en heeft u ooit iets opgegraven in Houten en omgeving; neem het mee en vraag aan één van de werkgroep leden of ze u meer kunnen vertellen.

7

Rooms-katholieke kerk 't Goy

Vanaf 1620 kerken de Goyenaren in Schalkwijk. Hun kerkje was indertijd overgenomen door een kleine groep Hervormden. Na 5 augustus 1796 mocht het katholieke geloof weer openlijk worden uitgeoefend en in de loop van de 19e eeuw ontstond onder de parochianen een groot verlangen naar een eigen parochie. In 1865 kregen ze toestemming van de aartsbisschop. Er werd besloten om de kruiskerk van Blauwkapel na te bouwen. Op 1 augustus 1870 startte de bouw van de kerk en op 28 september 1871 was deze gereed.

Na het gereedkomen van de kerk ontstond er een nieuw dorp rond de kerk. Ook wel het Nieuwe Goy genoemd.

Op het kerkhof zien we rechts van de ingang een 13e-eeuwse altaarsteen, afkomstig uit het Middeleeuwse kerkje dat tot eind 18e eeuw aan het Groenedijkje heeft gestaan (zie informatiebord naast de steen). Ook ziet u daar het prachtige bronzen beeld "Drager van de Nacht".

8

Smederij en het ambacht van smid (in 't Goy)

Het beroep of ambacht van smid is al zeer oud, want sinds de tijd dat de mens metaal is gaan gebruiken, wordt er al gesmeed. In de Oudheid hing er een waas van geheimzinnigheid om de smid die met vuur en vonkenspattend ijzer in de weer was. In sprookjes en legenden worden vaak dwergen als vakkundige smeden afgeschilderd.

De dorpsmid was onmisbaar voor de boeren, want hij maakte voor hen al het benodigde gereedschap zoals ploegen, schoppen, harken en schoffels. De dorpsmid én de wagenmaker in het dorp waren vaak tot elkaar veroordeeld. De wagenmaker kon niet zonder de smid én de smid niet zonder de wagenmaker. Waar de een heel handig was met hout (bijv. het maken van een wagenwiel) kon de ander goed omgaan met vuur en ijzer. (bijv. om de hoepel om het wagenwiel op de juiste wijze aan te brengen). Niet te strak, niet te los. Echt vakwerk.

Voor andere ambachtslieden was de smid ook onmisbaar want voor hun beroep maakte hij ook het benodigde gereedschap zoals voor de kuiper, schoenmaker en timmerman. En natuurlijk was de smid onmisbaar voor het leger. Hij maakte wapens zoals zwaarden, strijdbijlen, speren enz. en wapenuitrustingen zoals harnassen. Vaak hadden militaire leiders smeden in dienst voor het vervaardigen van oorlogsmachines zoals katapulten, belegeringstorens en stormrammen.

Tegenwoordig is de 'algemene' smid vrijwel verdwenen en is zijn taak overgenomen door machinefabrieken die met grote productiesnelheid de metalen voorwerpen maken die voor het dagelijkse leven nodig zijn. Alleen het oude beroep van hoefsmid is nog steeds vrijwel onveranderd gebleven. Ook is er nog vraag naar producten van de edelsmid voor juwelierswerk. Er is ook nog werk voor kunstenaars die de smeedkunst voor ornamentaal werk uitoefenen en voor restauratieprojecten aan historische gebouwen.

De kennis van de vroegere smeden is nog bewaard gebleven in veel handboeken en in onze gemeente bijvoorbeeld ook bij hobbysmid Harry Kuiper uit 't Goy, die speciaal voor deze dagen de deuren van de oude smederij van zijn vader wil openen en geïnteresseerde bezoekers wil vertellen over het oude ambacht van de smeedkunst en de geschiedenis van zijn smederij, waarin nog steeds een (verplaatste) smidsvuur te vinden is.

'Rechtspreken' in het Rechthuis 't Goy

Boerderij 't Rechthuis van 't Goy is een voormalige krukhuysboerderij die in haar huidige vorm dateert uit de 17e eeuw. De voorganger waarvan de geschiedenis teruggaat naar de 14e eeuw had de naam "De Berg". Sinds het midden van de 17e eeuw maakte de boerderij deel uit van landgoed Wickenburgh. Vanaf de 18e eeuw deed de opkamer van de boerderij dienst als gelagkamer, waar het gerechtcollege van Houten en 't Goy vergaderde als er zaken te bespreken waren die betrekking hadden op 't Goy. Dit zal de reden zijn geweest dat men de boerderij annex herberg 't Rechthuis ging noemen.

Rechtspreken in de vorm van het vellen van een juridisch oordeel in een geschil en het opleggen van een straf, zoals het aan een schandpaal zetten, zal in die tijd hier niet (meer) hebben plaatsgevonden. Deze middeleeuwse straf werd in heel Europa gebruikt als strafmaatregel in de tijd dat gevangenisstraffen nog niet gangbaar waren. Wanneer de bevolking kwaad op de veroordeelde was, werd hij tevens met rot fruit, paardenvijgen, stenen etc. bekogeld. Wanneer stenen en andere harde voorwerpen werden gegooid, kon dit leiden tot ernstige (hoofd)verwondingen of zelfs de dood van de veroordeelde. Tevens was het mogelijk dat een veroordeelde aan de schandpaal lijfstraffen opgelegd kreeg, zoals zweepslagen of stokslagen. Het kwam echter ook voor dat de veroordeelde de sympathie had van het volk. Zo werd ene Daniel Defoe in 1703 tot de schandpaal veroordeeld na publicatie van een opruiend geschrift, en door de bevolking bestrooid met bloemen. Het kon echter ook gebeuren dat een ter dood veroordeelde voorafgaande aan de executie eerst aan de schandpaal werd gezet om aan het volk te worden getoond.

De duur waarin men aan de schandpaal moest staan bedroeg meestal enkele uren. De schandpaal bleef tot ver in de 18e eeuw populair, om halverwege de negentien-

de eeuw in 1854 officieel als strafmaatregel te worden afgeschaft. Tijdens Open Monumentenweekend staat hier een echte schandpaal opgesteld, waar u uw metgezel letterlijk voor 'paal kunt zetten', al dan niet voor een mooie foto.

10

Landgoed Wickenburgh

Van de ontstaansgeschiedenis van de bebouwing zijn geen gegevens bekend, maar het vermoeden is dat Wickenburgh op/bij de plek van de Karolinische Westrummerhofstede is gebouwd. In 1300 kwam de naam Westenstein (Westensteyne) als bisschoppelijke leen voor; het was waarschijnlijk van hout gebouwd en stond deels op het huidige eiland in de vijver. In 1381 heet het Wicken-

burgh nadat waarschijnlijk het toenmalige Westenstein was vernietigd in een strijd tussen de bisschop van Utrecht en de heer van Goye. In aanvang was het beleend aan de familie van Goilberdinghen en van 1409 tot ± 1600 was het via belening in het bezit van de familie van Oostrum. In 1630 is de kanunnik Lubbertus van Westrenen eigenaar. Het huis was een omgrachte dwarshuisboerderij en deels werd het als zomerverblijf verpacht. Eind 17e begin 18e eeuw kreeg het pand zijn huidige meer classicistische vorm.

Uiteindelijk is Wickenburgh in particuliere handen gekomen en in de 1741 via een huwelijk in familie Hattingh aan familie Wttewaall. Die familie is nu nog steeds eigenaar van Wickenburgh.

De oudste afbeelding van Wickenburgh dateert uit 1641. In 1951 is Wickenburgh deels afgebrand, maar Otto Wttewaall heeft de grootte van het pand rond 2000 weer hersteld. Bijzonder is dat de 16e -eeuwse ronde duiventoren nog op het terrein aanwezig is.

Bij voldoende belangstellenden worden er op het hele uur rondleidingen gegeven door het huis en de tuin waarbij de geschiedenis van het landgoed wordt verteld en over de familie Wttewaall die er al bijna 300 jaar woont. Uit het archief worden een aantal stukken getoond die de geschiedenis illustreren. Tevens is in het huis een aantal archeologische vondsten te zien.

Op het landgoed staat het atelier van Marijn te Kolste, het Creativiteitslab. Het is een gebouw van glas en staal wat door de bouwwijze in contrast staat met de historische bebouwing. Hier kunt u kennismaken met verschillende ambachten; steenhouwen, hakken in hout en kleivormen maken. Er zijn zo nu en dan demonstraties en u kunt zelf iets uitproberen in steen of klei. Ook is het mogelijk om een kopie haardsteen te (laten) gieten. Deze haardsteen komt oorspronkelijk uit de Grote Geer.

Gereedschappen kunt u onder toezicht uitproberen. Voor de materialen wordt een kleine vergoeding gevraagd. Er is veel ruimte voor het stellen van vragen. Uiteraard kunt u de beelden in het atelier bezichtigen. Ook zijn de voorontwerpen te zien van de [TRAProute](#), de historische fietsroute door de gemeente Houten, langs vaak verdwenen historische plekken van betekenis.

11

Grenspalen langs een kersentuin

Zittend in de karakteristieke hoogstam-ker-senboomgaard aan de Trip in Schalkwijk bij het “Eethuis Ster in de Kersentuin” zien we in de berm van de weg een paar karakteristieke grenspalen staan. De boomgaard is onderdeel van het agrarisch erfgoed bestaande uit hoogstambomen met 12 soorten kersen die

vooral worden gebruikt in jams. In deze periode van het jaar vragen niet de kersen onze aandacht, maar wel deze bijzondere grenspalen.

Tot in de 20e eeuw waren de wegen voor een groot deel in het bezit van particulieren die deze wegen moesten onderhouden en tol konden heffen van de reizigers, ongeacht of de onderhoudstoestand van de weg goed of slecht was. Omdat de Rijksoverheid aan deze situatie een eind wilde maken, stelde zij in 1927 een Rijkswegenplan op met een daarop aansluitend Provinciaal wegenplan. Als de provincie aan de daarin opgenomen eisen (o.a. 5 meter wegbreedte en een goede verharding) voldeed kon zij aanspraak maken op een uitkering uit het rijkswegenfonds. In die periode was de heer Anton Adriaan Mussert hoofdingenieur van de Provinciale

Waterstaat en speciaal belast met het provinciale wegenplan van de Utrecht. Op zijn initiatief en voordracht werden in 1928 door de provincie Utrecht 300 speciaal voor de provincie vervaardigde grenspalen besteld. Deze grenspalen waren bedoeld om de grens tussen de provinciale grond, waarop een weg lag, en particulier eigendom te markeren. Ze mochten alleen worden geplaatst in situaties waarbij de weg aan de eisen van het provinciale wegenplan voldeed. De palen kregen de naam van de initiatiefnemer: **Mussertpalen**.

De palen zijn in houten mallen gemaakt, waarbij eerst de wapening is geplaatst en vervolgens het beton is gestort. De afmetingen van de palen zijn 25 x 25 cm² met een lengte van 135 cm. Aan de onderzijde van de paal zit een rond gat waar bij plaatsing een stang of ijzeren staaf doorgestoken werd. Deze staaf zorgde voor de standzekerheid van de paal. Op drie zijden van de paal staat het provinciewapen van Utrecht en aan de vierde zijde de letters PG (Provinciale Grond). De palen werden aan de buitenzijde van het talud van de bermsloot van de weg geplaatst met de letters PG naar de buitenzijde gekeerd. De palen werden geplaatst op plekken waar de weg een bocht maakte, de grens versprong of een zijweg er op aansloot. In de loop van de tijd zijn door een combinatie van natuurinvloeden (regen en vorst) en menselijke handelingen (maaien en baggeren van sloten) zeer veel palen beschadigd geraakt. Vaak zijn de beschadigingen zodanig, dat daarbij het staal van de wapening bloot is komen te liggen en daardoor verder verval (door betonrot) is opgetreden. In Houten vinden we deze grenspalen nog langs de (voormalige) provinciale wegen Loerikseweg, Provincialeweg, Schalkwijkseweg, De Trip en de Utrechtseweg en incidenteel in enkele particuliere tuinen. De palen zijn vaak niet te zien door begroeiing, zijn scheefgezakt of nauwelijks nog herkenbaar. Tijdens deze dag kunt u de uitdaging aangaan om één van deze palen weer zichtbaar te maken.

12

Rooms-katholieke H. Michaëlkerk Schalkwijk

In het najaar van 1876 kreeg de toenmalige pastoor Hilhorst vanuit het aartsbisdom de opdracht om een nieuwe kerk te bouwen ter vervanging van de uit 1760 daterende schuilkerk, die nog in 1837 werd vergroot. Als architect werd Alfred Tepe aangezocht, die een prachtig ontwerp maakte voor een kerk met allure. In zijn "Geschiedenis van de bouwstijlen" zou professor Gugel later hierover opmerken: "een zeer opmerkelijke stichting van Tepe, die den oud-nederlandschen

baksteen bouw tot een ernstige studie heeft gemaakt, is de kerk van Schalkwijk, waarvan de fraaie buitenordonnantie een bij uitnemendheid nationaal karakter draagt. Meer dan uit eenig ander werk blijkt uit deze frissche en teekenachtige schepping hoe meesterlijk en zelfstandig het talent van den meester de oud-nederlandschen typen weet te herscheppen." Met zo'n compliment mag een bezoek aan de kerk in het programma niet ontbreken. Het is zonder meer het mooiste kerkgebouw van de gemeente Houten, en heeft als bijnaam "Kathedraal van het Sticht". De kerk is in zijn bestaan meerdere keren gerestaureerd. Een aantal jaren geleden zijn aan de binnenzijde achter de enorme glas-in-lood ramen voorzet ramen geplaatst en is het luchtverwarmingssysteem integraal aangepast naar een systeem waarbij via een buizenverwarming vóór de knielbanken een meer directe verwarming voor de voeten is gerealiseerd (gebaseerd op het idee van de 'stoofverwarming' uit de decennia daarvoor). Ook zijn de muren zodanig behandeld dat voor een deel het vochtprobleem werd opgelost met naar verwachting een positief effect op het schilderwerk van de muren. Heel veel van dit schilderwerk is bij de laatste restauratie hersteld. Hiervan zijn mooie beelden te bewonderen.

In 1986 is een orgel uit 1758 in de kerk geplaatst. Het gaat om één van de 16 orgels die de beroemde, van oorsprong Duitse en in Utrecht woonachtige, orgelbouwer Johann Heinrich Bätz in zijn leven heeft gemaakt.

Bij een bezoek aan de kerk kunt u genieten van de bijzondere klanken van dit schitterende Bätzorgel. Tevens hoort u de verhalen over de geschiedenis van de kerk en de inspanningen om de kerk voor de toekomst te behouden.

Een bezoek aan het naastgelegen kerkhof is ook zeker de moeite waard. Bij betreding is direct de grafkapel uit 1864 zichtbaar. Hier is begraven Mgr. Cornelis Ludovicus baron de Wijckerslooth de Weerdesteyn heer van Schalkwijk. (†1851). Hij was sinds 1833 de eerste officieel benoemde bisschop in noordelijk Nederland, het gebied van de 'heidenen'. Nadien zijn veel van zijn familieleden hier begraven.

13

Nederlands-hervormde kerk in Schalkwijk

De oude Sint Michaëlskerk, thans de Nederlands Hervormde kerk, is vermoedelijk rond het midden van de twaalfde eeuw gesticht. De kerk werd gebouwd op een kavel, die bij het begin van de ontginning van Schalkwijk voor dat doel werd gereserveerd. Over het oudste stenen kerkgebouw is weinig bekend. De restanten doen vermoeden dat het een eenvoudig romaans zaalkerkje uit het begin van de dertiende eeuw moet zijn geweest. Van de westtoren zijn de twee onderste met tufsteen beklede geledingen bewaard gebleven. Aan het eind van de veertiende eeuw moet een begin zijn gemaakt met de vergroting en vernieuwing van het kerkgebouw, die in de loop van de tijd steeds verder is

gegaan. Restanten van de verschillende verbouwingen zijn nu nog te zien. Zo staat er een eikenhouten preekstoel op een hardstenen voet uit 1648 opgesteld en boven de preekstoel hangt een orgel uit 1881. Tot het kerkmeubilair behoren verder een eikenhouten doophek en twee rijen zitbanken uit de 17e eeuw. Langs de zijmuren staat een aantal herenbanken uit 1700 onder andere afkomstig van Vuylcop, Schalkwijk en Wickenburgh. Tegen de muur aan de kant van de toren, waar zich oorspronkelijk de hoofdingang van de kerk bevond, staat een uit 1754 daterende praalgraf van Balthasar de Leeuw, ambachtsheer van Schalkwijk van 1738 tot 1754. Eenmaal in de kerk proeft u niet alleen de rijke geschiedenis van dit gebouw, maar kunt u het ook met eigen ogen zien. Een mooie expositie van tradities of voorwerpen uit lang vervlogen tijden behoort die dag zeker tot de mogelijkheden.

14 Kasteelterrein Jr. Ram

De (historische) Tuin van Jonkheer Adriaen Ram aan de Tetwijkseweg ligt bij het terrein waar tot in de 18e eeuw de ridderhofstad Schalkwijk stond. In een middeleeuwse tuin, zoals deze gereconstrueerde tuin uit de 17e eeuw, speelden gebruiksdoelen (voedsel en geneeskrachtige planten) een grote rol. De plattegrond bij de ingang van de tuin geeft uitleg bij het beplantingsplan: er zijn vakken in verschillende kleuren, waarvan de bloeitijd van links naar rechts verloopt.

Het Schalkwijkse kasteelterrein is nu een gesloten archeologisch monument, al staat er geen kasteel meer. De contouren van wat er ooit stond zijn zichtbaar. De grachten zijn opnieuw uitgegraven naast de resten van de fundering van de vroegere

ridderhofstad. Deze funderingsresten zijn nog altijd aanwezig in de bodem, maar ook nog zichtbaar in het gemaaid gras. Centraal ligt de waterput. De put om water uit te putten geldt als symbool voor het putten van geestelijke kracht voor de ziel uit het geloof. Op het kasteelterrein, waar de fundamenteën te zien zijn in het gemaaid gras, is een hand-out rondleiding die meer vertelt over de verschillende plekken van bebouwing op het kasteelterrein. Deze graag weer terughangen na gebruik.

Bij de tuin is een handleiding geschreven die -uitvoeriger dan op het informatie-paneel bij de ingang- vertelt over de historie van de tuin naast de vroegere ridderhofstad, de reconstructie en de historische beplanting.

Op Open Monumentendag is een van de vrijwilligers aanwezig om u te vertellen over de historie van het kasteel en het kasteelterrein met uitleg over de aanleg van de tuin, die in 2008 is gereconstrueerd. Mogelijk treft u bij een bezoek ook Jonkheer Adriaen Ram in 'hoogst eigen persoon' nog aan op deze dag.

Zeker aanwezig die dag is beeldend kunstenaar Willy Kruijssen van Atelier Beeldmakers. Er zal uitleg met een demonstratie worden gegeven van het werk van een kunstenaar, terwijl u misschien ook zelf wel aan de slag wilt met een vrije impressie van het landschap of de ridderhofstad Schalkwijk.

15

Dorpsmuseum De Heul

Het voormalige dijkmagazijn met dienstwoning, tevens waakhuis, aan de Provincialeweg 70 werd in 1853 in opdracht van het Hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams gebouwd. Midden in de voorgevel van het magazijn is een getoogde dubbele houten klampdeur aanwezig met daarboven een zolderluik met hijsbalk. Het pand

is van algemeen belang vanwege de cultuur- en architectuurhistorische waarde als voorbeeld van een voormalige dubbele dijkwachterswoning met bijbehorend magazijn uit het midden van de 19de eeuw. Het is een relict van de geschiedenis van de dijkbewaking uit die periode. Het vormt tevens een uniek ensemble met het voormalige dijkhuis van 1866 aan de ene kant en de 'banpaal' op de dijk aan de andere kant samen met het peilschaalhuisje in de uiterwaard. Achter de dubbele houten deur bevindt zich tegenwoordig het Museum Dijkmagazijn De Heul. Het museum beschikt over een collectie voorwerpen en boeken waarin de geschiedenis van Schalkwijk en Tull en 't Waal is terug te vinden. De exposities slaan vaak terug op tradities en oude beroepen, die je onder het immaterieel erfgoed van onze gemeente zou kunnen scharen. Tijdens Open Monumentendag is het museum geopend en willen de beheerders u graag vertellen over de expositie van dat moment en over de ontwikkelingsgeschiedenis van de dorpen en hun bewoners.

Eén van de exposities gaat over de Boerendagen die van 1977 t/m 1986 zijn gehouden in Schalkwijk en Houten. Een wedstrijd om vast te stellen wie de beste boer en boerin was van beide dorpen. Je kunt die dagen opnieuw beleven aan de hand van veel foto's, films en advertenties van plaatselijke leveranciers aan de landbouw. Op de Boerendagen was ook aandacht voor oud boerenvakmanschap als melken en maaien met de hand. Daarvan zijn ook voorwerpen te zien.

Op het erf vóór het museum staat een grenspaal met de letters PG: Provinciale Grond en aan drie zijden het provinciewapen van Utrecht. Ze markeerden in het verleden de grens van een provinciale weg als deze aan bepaalde eisen voldeed. De provincie Utrecht bestelde in 1928 voor dit doel 300 van deze palen (ook wel Mussertpalen genoemd). Rond 2008 werd geschat dat er ongeveer 55 van deze palen in de gemeente aanwezig waren. Op dit moment zijn het er veel minder door gebrek aan besef van het belang van deze palen en beschadiging bij onderhoud van sloten, e.d.

Verplaatsen wij ons bij een bezoek aan het museum richting Lekdijk dan zien we boven aan de dijk nog een prachtige 18e -eeuwse grenspaal, de zogenoemde 'banpaal' van het waterschap met aan de rivierzijde het wapen van het waterschap en de spreuk CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT (door eendracht groeien kleine dingen). Let bij uw verdere tocht eens op en u ziet beslist nog meer grenspalen langs de wegen, bijv. langs de Loerikseweg, Provinciale weg, Schelhout, Zonnehout, Granietsteen, Schonauwenseweg, de Trip, de Poort en pr. Bernhardweg. Maar ook de zogenoemde Limietpalen aan de buitenrand van de forten zijn vanuit hun betekenis heel bijzonder.

Fort Honswijk, de geschutstoren, demo met kanonnen en collodiumfotografie

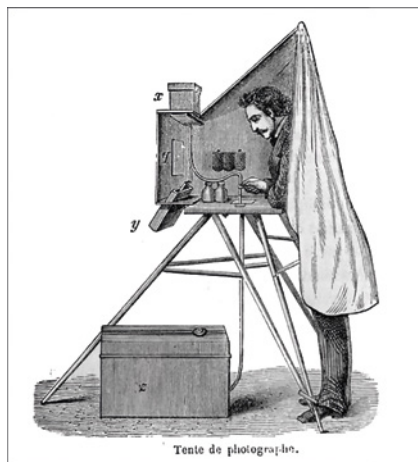
Fort Honswijk is één van de toonaangevende forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW). De toren van fort Honswijk (gebouwd tussen 1844 en 1848) is de oudste en grootste van de NHW en is een architectonische schoonheid. Fort Honswijk is onderdeel van de Stelling van Honswijk op het Eiland van Schalkwijk, en is onderdeel van het Unesco Werelderfgoed 'De Hollandse Waterlinies'.

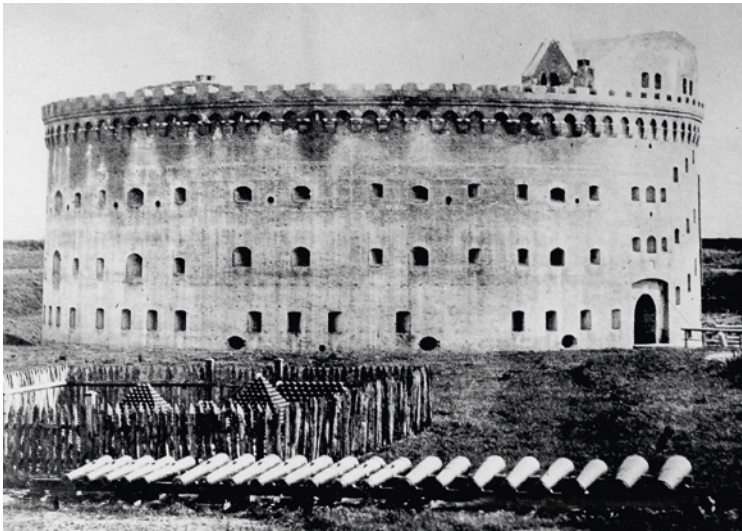
De voormalige geschutstoren van Fort Honswijk is ca. 180 jaar geleden gebouwd en de overige grondgedekte gebouwen 140 jaar geleden. Kort na de bouw van de toren is er een foto van gemaakt. Dit is gedaan volgens de zeer bewerkelijke "natte plaat" fotografie en het is ook de enige foto die er is van de toren in zijn oorspronkelijke hoedanigheid.

Het was de Engelse beeldhouwer en fotograaf, Fredrick Archer die collodium fotografie in 1851 heeft uitgevonden. Hij experimenteerde met collodium, in de hoop een drager te kunnen ontwikkelen welke het mogelijk maakte een lichtgevoelige laag vast te kunnen houden op een gewone glasplaat.

Collodium is een dikke en stroperige vloeistof die wordt gemaakt door het oplossen van genitreerde katoen (ook wel bekend als schietkatoen) in een mengsel van alcohol en ether. Het werd in die tijd veel gebruikt in de medische wereld als een soort vloeibaar verband welke de eigenschap had relatief sterk en goed hechtend te zijn.

Archer, gebruikte collodium om een betere hechting te verkrijgen van lichtgevoelige zouten aan zijn glazen platen. Zodra de zouten, zoals kalium jodide, in het mengsel van collodium waren opgelost, werd de kleverige vloeistof gegoten op het glas. Daarna werd de glazen plaat gedompeld in een bad gevuld met zilvernitraat. Zo werd een lichtgevoelige drager van zilverjodide gevormd op het oppervlak van de plaat. Eenmaal lichtgevoelig werd de plaat blootgesteld aan licht in de camera voordat het collodium begon te drogen. Als de plaat droog werd voor ontwikkeling, was deze niet meer lichtgevoelig en derhalve onbruikbaar. Om deze reden alleen al, werd het proces dat door Archer was uitgevonden bekend als "natte plaat" fotografie.

Het uiteindelijke resultaat was verbluffend. De foto's hadden een verschrikkelijk mooi detail en toonschaal. Met dit proces zette hij de fotografie wereld op zijn kop. Ineens was men in staat om redelijk "snel" foto's te kunnen maken welke ook voor een breder publiek toegankelijk werden. Foto's die op deze manier, ruim 150 jaar geleden zijn gemaakt, verkeren nog steeds in perfecte staat.

In de aanloop naar Openmonumentendag zijn door Frans Hoeben op Fort Honswijk meerdere foto's gemaakt volgens dit procedé, zowel portretfoto's als foto's van de gebouwen. De foto's zijn die dagen te zien en Frans zal aanwezig zijn om enkele foto's te nemen van o.a. de expositie in de trein over de tweede Wereldoorlog en om uitleg te geven van het procedé en zijn werkwijze.

Toelichting op de interactieve en theatrale workshop over leven geven met Generaal Zonnebloem

Onze planeet heeft het flink te verduren en kan een beetje hulp goed gebruiken. De strenge doch charmante generaal Zonnebloem leidt kadetten op die samen met soldaat Nado over de tuinen van het fort zullen paraderen. Iedere kadet krijgt een zonnebloem als geweer en zonnebloempitten mee naar huis met de missie deze in de grond te schieten. Leven geven, niet nemen is het devies! Zo helpen we de aarde overleven.

Deze interactieve en theatrale workshop is voor jong en oud. Deelnemers krijgt een zonnebloem als geweer, een stoomcursus over dit prachtige wapen en na de parade munitie mee naar huis. Én een missie: de zonnebloempitkogels moeten de grond in geschoten worden! De maker van deze activatie is belevingsdesigner en

performance kunstenaar Coen Aerts. Hij speelt de rol van Generaal Zonnebloem. Zijn partner Nadia Innocentia speelt de rol van soldaat Nado. De workshop duurt ongeveer 25-40 minuten en kaarten kosten € 5,00 per deelnemend kind. Ouders en verzorgers kunnen gratis deelnemen.

17

Nederlands hervormde kerk Tull en 't Waal

De kerk van Tull en 't Waal is ergens voor 1348 ontstaan. De kerk van 't Waal was kort een dochterkerk van de kerk in Tull (Honswijk). Daarna ontstond de parochie 't Waal. Er is in die tijd sprake van een klein gotisch zaalkerkje. De kerk werd gebouwd op een terp die in de 14e eeuw is aangelegd.

Op 11 en 12 februari 1567 werd 't Waal geplunderd door een roversbende. Ook het interieur van de kerk werd vernield. Een steen in de zuidmuur van de kerk herinnert aan deze plundering. In 1593 volgt restauratie. In 1610 verschijnt de eerste predikant. De katholieken wijken uit naar schuilkerken in Schalkwijk. In 1616 krijgt de kerk de huidige klok. Tussen augustus 1778 en mei 1779 vond er opnieuw een flinke verbouwing aan de kerk plaats. Het kerkship werd herbouwd en het koor deels gesloopt en weer opgebouwd. In 1928 volgende er opnieuw een verbouwing en kreeg het koor de oorspronkelijk vorm terug. In 1949 werd de toren gerestaureerd na een blikseminslag.

In juni 2021 is de torenspits van de toren gehesen en is de eeuwen oude klok (1616) uit de klokkenstoel getakeld om te worden gerestaureerd. De houten torenspits is daarbij voorzien van nieuwe leien en lood, en plaatselijk is ook het hout vervangen. Met een opnieuw vergulde haan kan de toren weer voor vele jaren vooruit.

De kerk heeft een belangrijke sociale functie. Het orgel laat tijdens deze dag bijzondere klanken horen.

Deze programmagids is een uitgave van de initiatiefgroep
Open Monumentendag 2023 en wordt mede mogelijk gemaakt
door de gemeente Houten

Samenstelling en tekst	Johan van der Gun en Adrie de Mol
Vorm en productie	Bruksvoort Design Houten
Foto's en figuren	Regionaal Archief Zuid Utrecht (RAZU) en Adrie de Mol (tenzij anders vermeld)
Cartografie	Gemeente Houten, José van Gool

Bronnen

- Website Oud Houten
- Eerdere uitgaves van Open Monumentendag Houten
- Boekjes Grenspalenroutes van gemeente Houten
- Smits JAM, Wttewael OJ,
Houten, ontstaan en groei; Zeist 1988
- Smits JAM, Wttewael OJ,
Houten, historische bebouwing; Zeist 1991

open
MONUMENTENDAG
key

Deelname aan het programma is op eigen risico